

УДК 343.13

А. І. Журба

ЩОДО ЗМІСТУ ПРИЗНАЧЕННЯ КРИМІНАЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА УКРАЇНИ

Ефективність кримінального процесу обумовлена багатьма чинниками. Головними з них є системоутворюючі фактори, що знаходяться в основі формування кримінальних процесуальних механізмів і впливають на зміст певної діяльності, її структуру й принципи. У першу чергу до них належить призначення кримінального судочинства України, яке відображає сенс існування цієї діяльності, визначає її місце в державному механізмі. Внутрішній зміст і зв'язок цієї категорії з іншими важливими теоретичними положеннями кримінального процесу постійно викликає інтерес у дослідників. Їх увагу привертають питання змісту та співвідношення призначення кримінального судочинства з метою, завданнями, функціями кримінального провадження. Незважаючи на такий пильний інтерес, ця категорія і дотепер залишається недостатньо вивченою. Враховуючи її важливість для осмислення теоретичних положень кримінального провадження, знаходження шляху подальшого розвитку кримінального процесу, слід визнати високими теоретичну значущість та актуальність дослідження призначення кримінального судочинства для відповідної науки.

Призначення кримінального процесу стало предметом уваги дослідників із моменту прийняття Російською Федерацією (далі – РФ) Кримінального процесуального кодексу (далі – КПК РФ) у 2001 р. Замість стандартних завдань кримінального судочинства новий закон РФ використовує термін «призначення». З того часу почалися предметні дослідження змістовного й системного характеру цього положення кримінального провадження. Теоретичні розробки цієї категорії знаходимо в роботах таких російських дослідників, як О.С. Александров [1], А.С. Барабаш [2], А.В. Верещагіна [3, с. 88], А.О. Козявін [4], Л.М. Масленнікова [5], О.П. Попова [6], В.Т. Томіна [7, с. 53]. З огляду на значущість спрямовуючих факторів, до яких відноситься й призначення кримінального провадження, не оминули увагою ці питання й українські науковці. Вивчення змісту призначення кримінального судочинства знаходимо в роботах таких учених, як Д.Є. Кутومانов [8, с. 113], І.Ф. Літвінова [9, с. 13], П.М. Маланчук [10, с. 20], В.П. Шибіко [11]. Незважаючи на такий високий рівень уваги з боку дослідників, багато положень розглядуваного поняття залишаються не вивченими або не мають точного значення. Тому першим кроком до з'ясування змісту призначення кримінального судочинства має стати отримання наукового положення про обов'язкові елементи внутрішнього змісту цієї категорії, що є метою дослідження.

Російські науковці призначення кримінального судочинства вивчають переважно крізь призму змісту ст. 6 КПК РФ, яку присвячено цьому системоутворюючому фактору. Російський законодавець змістом цієї категорії бачить захист прав і законних інтересів осіб та організацій, що постраждали від злочинів; захист особи від незаконного й необґрунтованого обвинувачення, засудження, обмеження її прав і свобод. Окрім «стандартних» для наукового кола положень КПК РФ у другій частині зазначеної норми визначає аксіологічний орієнтир для всього кримінального провадження, згідно з яким кримінальне переслідування й призна-

чення винним справедливого покарання тією ж мірою відповідають призначенню кримінального судочинства, що й відмова від кримінального переслідування невинних, звільнення їх від покарання, реабілітація кожного, хто необґрунтовано піддався кримінальному переслідуванню [12]. Саме ці положення стали основою предмета обговорення великого кола дослідників кримінального процесу РФ.

Ставлення вчених до змісту призначення кримінального судочинства та його співвідношення з іншими категоріями характеризується великим розмаїттям думок. Ф.Н. Багаутдінов, розглядаючи призначення в співвідношенні з метою, визначає їх тотожність, проте призначення кримінального судочинства називає головною метою [13, с. 100]. Майже такий само висновок робить О.М. Зацепіна. Науковець вважає, що призначення, мета й завдання означають одне й те саме, проте відрізняються за ступенем спільності [14, с. 10].

Іншу точку зору висловлює І.О. Антонов. Учений зазначає, що в ст. 6 КПК РФ вказуються цілі й завдання кримінального судочинства, що поєднується в одне ціле – термін «призначення кримінального судочинства» [15, с. 87]. Загальне відношення вченого зводиться до того, що дискусія щодо мети й завдань кримінального провадження має бути завершеною, із чим не можна погодитися.

Подібні думки щодо змісту КПК України наводять українські вчені. В.П. Шибіко після розгляду наукових здобутків А.С. Барабаша доходить висновку, що призначення кримінального судочинства полягає в тому, щоб забезпечити захист і реалізацію прав усіх учасників процесу, які беруть участь у кримінальній справі й мають власний інтерес у справі, незалежно від процесуальної функції, яку вони виконують (потерпілий, обвинувачений, підсудний, засуджений, виправданий), щоб завдяки своїй формі та змісту забезпечити кожному учаснику процесу реальні можливості для захисту його прав і законних інтересів, щоб було прийнято законне, обґрунтоване й справедливе рішення, яке б не давало підстав для того, щоб особа шукала захисту своїх прав за межами кримінального судочинства України, у міжнародних судових органах [11, с. 18]. На нашу думку, слід лише частково погодитися з позицією професора В.П. Шибіко. Захист і реалізація прав усіх учасників процесу є обов'язковим супутником будь-якої процесуальної галузі законодавства, адже згідно з положеннями ст. 3 Конституції України права й свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Тому відношення цього положення до частини призначення кримінального судочинства, на наше міркування, не відповідає його специфічному змісту.

Послідовну думку у своєму дослідженні висловлює професор А.С. Барабаш. Науковець звертає увагу на зовнішній підхід російського законодавця до системи кримінального процесу у формулюванні статті про призначення кримінального судочинства [2, с. 140]. Погоджуючись із положеннями, що надає російський законодавець, учений додатковими елементами виділяє напрямки призначення у вигляді захисту від свавілля з боку органів держави [2, с. 144] та створення умов, що забезпечують можливість застосування норм кримінального й кримінально-виконавчого права [2, с. 147]. Наведений підхід дослідника, як і думка В.П. Шибіко, також викликає зауваження щодо доцільності віднесення до призначення кримінального судочинства категорії захисту осіб від свавілля з боку держави. Дійсно, процесуальна форма з одного боку обмежує, а з іншого – надає певні можливості. Окрім того, слід згадати наведене вище положення Конституції України, яке визначає спрямованість результату існування держави.

У відриві від кримінального процесу обмежувальний характер можна визначати щодо будь-якого напрямку правового регулювання в будь-яких правовідносинах.

Під час дослідження призначення кримінального судочинства та з'ясування сенсу його існування важливим є чітке відмежування цих категорій від подібних в інших галузях права кримінального блоку. Наприклад, головним завданням, яке деякі вчені розглядають як елемент призначення кримінального провадження [7, с. 55], є охорона умов існування й розвитку суспільства. З подібними узагальненнями не можна погодитися в повному обсязі з огляду на те, що цей рівень спрямування відноситься до всього кримінального блоку, і не лише до нього. Окрім кримінального права, процесу, кримінально-виконавчого напрямку до переліку галузей, що забезпечують стабільність і безпеку суспільства, слід віднести й адміністративне, і цивільне, і сімейне право тощо. Тому визначальним фактором правильного мислення під час з'ясування змісту призначення кримінального провадження має стати точне сприйняття його зовнішніх функцій та їх відокремлення від функцій інших галузей права.

Дослідники висловлюють безліч думок, що спрямовані на з'ясування призначення й сенсу кримінального судочинства. У багатьох роботах ця категорія фігурує як функція кримінального провадження або мета. Однак подібна розбіжність у назвах не вирішує, а тим паче не виключає наявність проблеми розуміння сенсу існування цієї правозастосовної діяльності. Думки дослідників коливаються від визнання призначення кримінального судочинства цінним здобутком юридичної науки до повної відмови щодо застосування цього терміна. Останню точку зору, наприклад, підтримує В.І. Зажичський [16]. Підкреслює користь появи в юридичній науці цього терміна О.М. Зацепіна. Науковець визнає цим терміном найвищу мету кримінального судочинства, його соціальну роль [14, с. 10].

На сьогодні важко визнати усталеним стан юридичної думки щодо сенсу й призначення кримінального судочинства в суспільстві. Деякі вчені, намагаючись залишити теоретичні положення науки попереднього часу, зміст цього терміна прирівнюють до мети кримінального судочинства. Наприклад, Н.І. Ревенко вважає, що суть і сенс кримінального процесу полягає в опосередкованому й безпосередньому пізнанні досліджуваної події злочину [17, с. 113]. За межами думки дослідника залишається частина кримінального процесу, що пов'язана не з пізнавальною діяльністю, а з прийняттям рішень, у тому числі обвинувального вироку.

Цінну для юридичної науки думку висловлює Л.М. Масленнікова. Науковець зазначає, що кримінальне судочинство як соціальний інститут дійсно має бути орієнтованим на захист від злочинів шляхом здійснення правосуддя [5, с. 331]. Цілком не заперечуючи позицію дослідника, зауважимо, що захист від злочинів є призначенням усього кримінального блоку держави. Однак слід звернути увагу на конкретизацію цього захисту, що автор зробила шляхом використання терміна «правосуддя». Зі змісту думки вже стає явним звернення до правосуддя як до способу дії кримінального процесуального механізму. Незважаючи на логічний і правильний підхід дослідника до формування поняття, отриману категорію як функцію (напрямок, призначення тощо), з якої слід викреслити захисну від злочинів діяльність, що не здійснюється шляхом (способом) правосуддя, важко визнати призначенням і сенсом існування кримінального судочинства.

На нашу думку, близькою до змісту слід визнати таку позицію дослідників, яка найбільш чітко виділяє зміст призначення кримінального судочинства з урахуванням його специфіки порівняно з іншими галузями права кримінального блоку. Близькими до цього можна визнати думки вчених, які пов'язують призначення з вирішенням кримінально-правового конфлікту [18, с. 72]. Щодо цього постає лише одне питання про те, що конфлікт вирішується кримінальними процесуальними засобами та шляхом застосування норм кримінального права. У наведеній структурі доцільно залишити лише кримінальний процесуальний аспект для з'ясування призначення кримінального судочинства. Також подвійну, проте іншу за змістом точку зору знаходимо в роботі П.М. Маланчука. Дослідник функцією найвищого рівня називає охоронозабезпечувальний напрям діяльності [10, с. 10]. Щодо охоронного аспекту вважаємо недоцільним використовувати такі категорії, враховуючи їх складний і невизначений зміст у науці. Другий елемент є забезпечувальним. Однак виникає необхідність з'ясувати предмет забезпечення.

Безумовно, кримінальний процес існує для матеріального права. Судочинство є його формою існування. Тому, враховуючи таку органічну єдність, у змісті призначення кримінального судочинства цей найголовніший елемент має обов'язково займати перші місця. Тому можна повністю погодитися з частиною думки В.П. Шибіка щодо прийняття законного, обґрунтованого й справедливого рішення [11, с. 18] та А.С. Барабаша, який призначенням називає забезпечення можливості застосування норм кримінального й кримінально-виконавчого права [2, с. 147].

Таким чином, не намагаючись надати вичерпне розуміння змісту призначення кримінального провадження, зауважимо, що сутність призначення кримінального процесу як галузі процедурного права має бути органічно пов'язана з матеріальним правом, що реалізується за допомогою процесуальної форми. До призначення кримінального судочинства не повинні входити положення, які відображають сенс існування всіх галузей права кримінального блоку, або такі, які визначають загальні правила щодо декількох правових сфер. Наведений висновок не розкриває в повному обсязі призначення кримінального судочинства, не визначає на достатньому рівні його внутрішні змістовні елементи. Саме ці прогалини мають бути компенсовані під час наступних наукових досліджень.

Література

1. Александров А.С. Назначение уголовного судопроизводства и наказания : [монография] / А.С. Александров, И.А. Александрова, И.В. Круглов. – Новгород : НА МВД РФ, 2006. – 111 с.
2. Барабаш А.С. Публичное начало российского уголовного процесса / А.С. Барабаш. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2009. – 420 с.
3. Верещагина А.В. О цели уголовного судопроизводства / А.В. Верещагина // Вестник Томского государственного университета. – 2006. – № 292. – С. 88–90.
4. Козявин А.А. Социальное назначение и функции уголовного судопроизводства : [монография] / А.А. Козявин. – М. : Юрлитинформ, 2010. – 272 с.
5. Масленникова Л.Н. Публичное и диспозитивное начала в уголовном судопроизводстве России : дис. ... докт. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Уголовный процесс; криминалистика; теория оперативно-розыскной деятельности» / Л.Н. Масленникова ; Академия управления МВД России. – М., 2000. – 555 с.
6. Попов А.П. Целеполагание в современном отечественном уголовном судопроизводстве : дис. ... докт. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Уголовный процесс; криминалистика; теория оперативно-розыскной деятельности» / А.П. Попов ; Нижегородский гос. ун-т. им. Н.И. Лобачевского. – Нижний Новгород, 2006. – 458 с.
7. Уголовный процесс. Проблемные лекции / под ред. В.Т. Томина, И.А. Зинченко. – М. : Изд-во «Юрайт», 2013. – 799 с.

8. Кутومانов Д.Є. Забезпечення конституційних прав особи в досудовому провадженні по кримінальних справах : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність» / Д.Є. Кутومانов ; Нац. юрид. академія України ім. Ярослава Мудрого. – Х., 2009. – 216 с.
9. Літвінова І.Ф. Гарантії недоторканності житла чи іншого володіння особи в кримінальному процесі України : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність» / І.Ф. Літвінова ; Академія управління МВС України. – К., 2010. – 229 с.
10. Маланчук П.М. Функція захисту в кримінальному процесі України : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність» / П.М. Маланчук. – К., 2007. – 201 с.
11. Шибіко В. Щодо призначення і завдань кримінального судочинства України / В. Шибіко // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія «Юридичні науки». – 2011. – № 88. – С. 16–19.
12. Уголовно-процессуальный кодекс РФ от 18 декабря 2001 г. : по состоянию на 01.12.2013 г. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.interlaw.ru/law/docs/12025178/12025178/12025178-001.htm>.
13. Багаутдинов Ф.Н. Публичные и личные интересы в российском уголовном судопроизводстве и гарантии их обеспечения на предварительном следствии : дис. ... докт. юрид. наук : спец. 12.00.09 Уголовный процесс, криминалистика; оперативно-розыскная деятельность» / Ф.Н. Багаутдинов ; НИИ проблем укрепления законности и правопорядка при Генеральной прокуратуре РФ. – М., 2004. – 499 с.
14. Зацепина Е.М. Уголовно-правовое обеспечение реализации назначения уголовного судопроизводства : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право» / Е.М. Зацепина ; Ульяновский гос. ун-т. – Ульяновск, 2005. – 250 с.
15. Антонов И.А. Нравственно-правовые начала уголовно-процессуальной деятельности : дис. ... докт. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Уголовный процесс; криминалистика и судебная экспертиза; оперативно-розыскная деятельность» / И.А. Антонов ; Санкт-Петербургский ун-т. – СПб., 2005. – 429 с.
16. Зажицкий В.И. Нужны ли уголовному процессу задачи? / В.И. Зажицкий // Российская юстиция. – 2011. – № 4. – С. 22–26.
17. Ревенко Н.И. Обеспечение следователем всесторонности, полноты и объективности исследования обстоятельств дела при осуществлении уголовного преследования : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Уголовный процесс; криминалистика и судебная экспертиза; оперативно-розыскная деятельность» / Н.И. Ревенко ; Омская академия МВД РФ. – Омск, 2005. – 213 с.
18. Куліков О.П. Активна правова позиція особистості в кримінальному процесі: механізм забезпечення : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність» / О.П. Куліков. – Одеса, 2010. – 201 с.

Анотація

Журба А. І. Щодо змісту призначення кримінального судочинства України. – Стаття.

Статтю присвячено розгляду змісту призначення кримінального судочинства. Метою роботи є отримання наукового положення про обов'язкові елементи внутрішнього змісту категорії призначення кримінального судочинства України. Наприкінці зазначається, що сутність призначення кримінального процесу як галузі процедурного права має бути органічно пов'язана з матеріальним правом, що реалізується за допомогою процесуальної форми.

Ключові слова: призначення кримінального судочинства, мета, завдання, ціль, задачі.

Аннотация

Журба А. И. О содержании назначения уголовного судопроизводства Украины. – Статья.

Статья посвящена рассмотрению содержания назначения уголовного судопроизводства Украины. Целью работы является получение научного положения об обязательных элементах внутреннего содержания категории назначения уголовного судопроизводства Украины. В итоге отмечается, что сущность назначения уголовного процесса как области процедурного права должна быть органически связана с материальным правом, которое реализуется посредством процессуальной формы.

Ключевые слова: назначение уголовного судопроизводства, цель, задачи, предназначение, роль.

Summary

Zhurba A. I. Regarding the content of the destination criminal justice in Ukraine. – Article.

The article discusses the content of the criminal justice purpose. The aim of this work is to research the provisions on mandatory elements of the internal content of the category assignment of criminal proceedings in Ukraine. At the end notes that the essence of the purpose of criminal process as the field of procedural law, should be organically linked to the substantive law is implemented through procedural form.

Key words: purpose of criminal proceedings, purpose, objectives, role.